

אליהו ואלישע- הכלליות והפרטיות.

אליסף יעקבסון

עיון פשוט בספר מלכים מראה לנו נביא מיוחד, נביא ששונה מכל שאר הנביאים שאנחנו מכירים. "אלישע בן שפט מאבל מחולה". אנחנו רגילים שכל נביא מתעניין במצב העם, מנסה לשפר אותו, לתקן אותו, אך לא כן אלישע. לכל אורך הדרך שבה אנו פוגשים את אלישע נראה שהוא איננו מנסה לתקן את העם אפילו פעם אחת. לא גוער בהם, בקושי מנבא נבואות זעם. אלישע מתמקד במעשים. אין אף נביא שמוזכרים סביבו בתנ"ך כל כך הרבה סיפורי ניסים. ולכאורה הרבה מהניסים של אלישע נראים מיותרים. (גרזן שנפל לירדן ואלישע מוציא אותו משם, אוכל שהתקלקל ואלישע "מתקן" אותו, נער שעניו נפתחות לראות סוסים ורכב אש סביבות אלישע, וכו'). הרב (עין אי"ה ברכות א פסקה לח) אומר במפורש: "זה פשוט דלא עביד קוב"ה נס בלא צורך. כי השי"ת רוצה בקיום הטבע, א"כ כשיש בנס צורך לעשות ליראיו, אז למעוטי בניסא עדיף. אין אף נס מיותר שקורה בעולם! הרב ממשיך לדון שם האם כשכבר עושים נס עדיף לעשות נס מועט מבחינה "כמותית", או מועט מבחינה "איכותית". נראה שאלישע לא התלבט בזה. גם ניסים "איכותיים" (החייאת הילד, לדוגמה) גם ניסים "כמותיים", ובעיקר ריבוי של ניסים! מדוע כל ריבוי הניסים הזה שהוא ללא שום פרופורציות מול כל נביא אחר? למה התנ"ך מספר לנו על כל הניסים האלה? מה אנחנו אמורים ללמוד מהם? מה היה קורה אם לא היינו יודעים שאלישע הוציא גרזן שנפל למי הירדן הסוערים, או כל נס אחר?

אין כוונתי להתייחס לכל נס ונס בפרטיות אלא על המהלך שנראה לי מהסתכלותי שהתנ"ך בא להעביר לנו.

ובשביל זה צריך לחזור הרבה שנים אחורה.

תקופת דוד ושלמה, עם ישראל במצבו הטוב ביותר שיכול להיות, תקופה שלא היתה טובה ממנה בדברי הימים של מלכי ישראל, כמו שמוגדר בוהר: "ותרב חכמת שלמה. ביומוי דשלמה מלכא קיימא סיהרא באשלמותא" (והר כרך א (בראשית) פרשת ויחי דף רכג).

כל השלמות הזו היתה מבחינה לאומית, אבל בפרטים של העם היתה בעיה, הם לא היו עם הכנה מספקת להתעלות זו ונוצר פער בין הלאום לפרט. הלאום במצב הכי טוב שיכול להיות, הפרט בכלל לא! (כמו שאומר הרב ב"למהלך האידיאות" פרק ג: "המוסר הפרטי עוד לא נזדכך לבוא לידי מדה זו ותכנית החיים של היחידים לא יכלה

להתאים גם היא אל ההרמוניה העליונה הזאת עם זה גאו "החוחים והקוצים הסובבים את השושנה העליונה". ממלכות האליל, עם כל קסמי הקולטורה האלילית, התנשאו ויעוררו את החשך, ובהתלהבות אמוץ החיים התנערו התשוקות הגסות והמדות הרעות התעוררו. התגעשה חית האדם ויגדל שויון-הרוח ורפיון-החפץ לכל נשא ונאצל, לכל מרום וקדוש, לכל מה שלמעלה מהחושים החמריים והדמיון הגס הנשען רק עליהם. כקיר ברזל וכעננים כבדים עמדו כל אלה נגד זריחת האורה האלהית העליונה, שחדרה כבר בקרניה אל תוך תוכה של הנשמה הלאומית, ותחל להאירה בכבודה".

הפער בין הפרט לכלל גרם לכך שגם הכלל התחיל להיפגע. מיד אחרי מלכות שלמה אנחנו רואים פילוג בין מלכות יהודה למלכות ישראל. העם, במלכות ישראל בעיקר, נגרר לעבודה זרה וכל התקופה היפה שהיתה בזמן דוד ושלמה הולכת ודועכת. (מתחיל ברבעם, ממשיך בנדב, בעשא, עמרי, עד אחאב). תחילת תקופת אחאב מתוארת בנביא (מלכים א טו ל): "וַיַּעַשׂ אַחְזָב בֶּן עֲמֹרִי הֶרַע בְּעֵינָיו ה' מַבַּל אֲשֶׁר לְפָנָיו". (מה שהיה לפניו כ"כ גרוע, אז קשה לתאר מה זה "הרע מכל אשר לפניו"). נראה שהמצב גרוע ואין מי שיעצור את העגלה שמדרדרת לתהום! מישהו חייב לבוא ולהזכיר לעם ישראל איך הם אמורים להראות, בכלל ובפרט! וזה מה שקורה.

פתאום, משום מקום, מופיע נביא. "וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי הַתְּשֻׁבִי מִתְּשֻׁבֵי גִלְעָד אֶל אַחָב הִי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עִמָּדְתִּי לְפָנָיו אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְבָרִי". אליהו אומר את הנבואה הזאת ונעלם. שלוש שנים שאף אחד לא שומע ממנו, שלוש שנים שבהם אחאב מחפש בכל העולם אחרי אליהו. שלוש השנים האלו שינו מאוד את אנשי ישראל, גרמו להם להתחיל לעשות חשבון נפש על דרכם, עכשיו, אחרי שלוש שנים, אפשר לחזור. "וַיְהִי יָמִים רַבִּים וַדָּבַר ה' הָיָה אֶל אֱלֹהֵי בְּשֹׁנָה הַשְּׁלִישִׁית לֵאמֹר לֶךְ הֲרָאָה אֶל אַחָב וְאָתְנָה מִטָּרַעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה". עכשיו אפשר לנסות ולהחזיר את כלל ישראל אל ה', אפשר לעשות את מעמד הכרמל.

אליהו במעמד הכרמל אומר לעם: "עַד מָתַי אַתֶּם פֹּסְחִים עַל שְׁתֵּי הַסְּעָפִים אִם ה' הָאֱלֹהִים לָכֵן אַחְרָיו וְאִם הַבַּעַל לָכֵן אַחְרָיו וְלֹא עֲנֹה הָעַם אֹתוֹ דְּבָר". שלוש שנים של רעב גרמו לעם ישראל להבין שטעה, להבין שנהג שלא בסדר, ולכן לא ענו לאליהו כלום, פשוט לא היה להם איך לתרץ זאת! אם אליהו היה אומר משפט זה לפני שלוש שנים, היו עונים לו, ועוד איך! אבל עכשיו העם הבין שטעה. הבנה זאת גם גורמת לכך שבסוף מעמד הכרמל, לעת ערב, כל ישראל כאיש אחד נופלים על פניהם ואומרים: "ה' הוּא הָאֱלֹהִים ה' הוּא הָאֱלֹהִים". עם ישראל, לזמן מועט, חזר לעצמו בתור לאום!

נראה לי שזה היה תפקידו העיקרי של אליהו, להראות לעם ישראל איך הם באמת אמורים להראות, והוא ביצע זאת די בהצלחה.

מיד לאחר מעמד הכרמל אליהו בורח מפני איזבל, מגיע עד להר סיני ושם מצטווה "וְאֵת אֱלִישֶׁע בֶּן שָׁפְט מֵאֲבֵל מְחֹלָה תִּמְשַׁח לְנָבִיא תְּחַתְּיָךְ", עכשיו צריך להתחיל לעבוד על הפרט, להראות לעם ישראל איזו מדרגה רוחנית גבוהה, טמונה בכל אחד מהם. (אמנם מהסיפור שקרה לאלהיו בהר סיני אפשר לראות כאילו הוא התייחס מעם ישראל, אבל ה' מנסה להסביר לו שהוא טועה, עם ישראל התקדם מאוד! אפשר גם לראות את זה מהמדרשים על "קנא קנאתי" לדוגמא (ילקוט שמעוני מלכים א רמז ריו): "מה לך פה אליהו. היה לו שיאמר לפניו רבש"ע הן בניך בני אברהם יצחק ויעקב שעשו לך רצונך בעולמך. הוא לא עשה כן אלא אמר: "קנא קנאתי" וגו', התחיל הקב"ה לדבר עמו דברים של תנחומים, אמר: כשירדתי ליתן תורה לישראל לא ירדו עמי אלא מלאכי השרת שרצו בטובתן, שנאמר: "צא ועמדת בהר" וגו'. ואחר הרעש אש. המתין לו שלש שעות עדיין עמד בדברים הראשונים ואמר קנא קנאתי, א"ל הקב"ה ואת אלישע תמשח לנביא תחתך ומה שבדעתך אין אתה יכול לעשות". ה' לא כועס על ישראל, ולהיפך, נראה שהוא אפילו כועס על אליהו שמלמד קטגוריה על ישראל, שבעצם לא מבין שעם ישראל השתפרו והתעלו מאוד).

ברגעי המצאותו האחרונים (שנראו לעין) של אליהו בעולמנו הוא אומר לאלישע: "שְׂאֵל מֶה אֶעֱשֶׂה לָךְ בְּטָרֶם אֶלְקָח מֵעִמְךָ". אלישע עונה תשובה שנראית מוזרה מעט: "וַיְהִי נָא פִי שְׁנַיִם בְּרוּחְךָ אֵלַי". אלישע שיודע כבר את תפקידו בעולם מבין שבשביל למלא תפקיד כזה צריך להיות אדם בעל כוחות רוחניים גדולים מאוד, זה מסביר את בקשתו. ועכשיו רק צריך לחשוב רגע באיזה דרגה אלישע נמצא, פי שניים מאליהו!

אליהו עולה בסערה השמימיה, ואלישע מתחיל לעבוד. בני הנביאים עוד לא קולטים את השינוי שחל, ולוחצים על אלישע שהם יצאו לחפש את אליהו. לעומתם אנשי יריחו חשים, מרגישים, שזה נביא שונה משאר הנביאים, הם מגיעים לאלישע ואומרים לו: "הֲיֵהָ נָא מוֹשֵׁב הָעִיר טוֹב כְּאֲשֶׁר אֲדֹנָי רָאָה וְהַמַּיִם רָעִים וְהָאָרֶץ מְשַׁכֶּלֶת" מה קרה שאתם הולכים אל אלישע? הרי לפני שלשה ימים אליהו היה אצלכם, מדוע לא פניתם אליו? אלא שאנשי יריחו הרגישו שזה לא תפקידו של אליהו וממילא אין מה לפנות אליו, אבל אל אלישע ודאי שיש לפנות! ואלישע לא מסרב, מיד מרפא להם את המים, מתחיל את שרשרת הניסים שלו, מראה להם לאיזה דרגה אדם מישראל יכול להגיע.

ואלישע ממשיך להראות זאת בעוד כל מיני ניסים שבהסתכלות ראשונית נראים

מיותרים ולא נצרכים: "וְאֵלִישֶׁעַ שָׁב הַגְּלִגְלָה וְהָרַעַב בְּאֶרֶץ וּבְנֵי הַנְּבִיאִים יֹשְׁבִים לִפְנֵי וַיֹּאמֶר לְנַעֲרוֹ שֹׁפֵת הַסִּיר הַגְּדוֹלָה וּבִשְׁלֵנוּ לְבַנֵּי הַנְּבִיאִים: וַיֵּצֵא אֶחָד אֶל הַשְּׂדֵה לְלַקֵּט אֹרֶת וַיִּמְצָא גֶפֶן שְׂדֵה וַיִּלְקֹט מִמֶּנּוּ פִקְעַת שְׂדֵה מְלֵא בְגָדוֹ וַיָּבֵא וַיִּפְלַח אֶל סִיר הַנְּזִיד כִּי לֹא יָדָעוּ: וַיִּצְקוּ לְאֲנָשִׁים לְאָכֹל וַיְהִי בְּאֲכֹלָם מִהַנְּזִיד וְהִמָּה צָעְקוּ וַיֹּאמְרוּ מוֹת בְּסִיר אִישׁ הָאֱלֹהִים וְלֹא יָכֹלוּ לְאָכֹל: וַיֹּאמֶר וַיִּקְחוּ קֶמַח וַיִּשְׁלַף אֶל הַסִּיר וַיֹּאמֶר צַק לָעַם וַיֹּאכְלוּ וְלֹא הָיָה דְבַר רָע בְּסִיר:"

"וַיֹּאשִׁיב בָּא מִבַּעַל שְׁלֹשָׁה וַיָּבֵא לְאִישׁ הָאֱלֹהִים לֶחֶם בְּפוּרִים עֲשָׂרִים לֶחֶם שְׁעָרִים וְכֶרֶם לְבָצֻלָּנוּ וַיֹּאמֶר תָּן לָעַם וַיֹּאכְלוּ: וַיֹּאמֶר מִשְׁרְתוֹ מַה אֲתָן זֶה לִפְנֵי מַאֲהָ אִישׁ וַיֹּאמֶר תָּן לָעַם וַיֹּאכְלוּ כִּי בֵּה אָמַר ה' אֲכַל וְהוֹתֵר: וַיִּתֵּן לִפְנֵיהֶם וַיֹּאכְלוּ וַיִּוְתָרוּ כְּדַבַּר ה'."

"וַיֹּאמְרוּ בְנֵי הַנְּבִיאִים אֶל אֱלִישֶׁעַ הִנֵּה נָא הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ יֹשְׁבִים שָׁם לִפְנֵי צָר מִמֶּנּוּ: נִלְכֶּם נָא עַד הַיַּרְדֵּן וְנִקְחָה מִשָּׁם אִישׁ קוֹרָה אַחַת וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שָׁם מְקוֹם לְשִׁבְתָּ שָׁם וַיֹּאמֶר לָכֵן: וַיֹּאמֶר הָאֶחָד הוֹאֵל נָא וְלֶךְ אֶת עַבְדֶּיךָ וַיֹּאמֶר אֲנִי אֵלֶיךָ: וַיִּלְךְ אִתָּם וַיָּבִאוּ הַיַּרְדֵּנָה וַיִּגְּרוּ הָעֲצִים: וַיְהִי הָאֶחָד מִפִּיל הַקּוֹרָה וְאֵת הַבְּרָזִל נָפַל אֶל הַמַּיִם וַיִּצְעַק וַיֹּאמֶר אָהָה אֲדֹנָי הוּא שְׂאוּל: וַיֹּאמֶר אִישׁ הָאֱלֹהִים אָנָּה נָפַל וַיִּרְאֶהוּ אֵת הַמָּקוֹם וַיִּקְצַב עַץ וַיִּשְׁלַף שָׁמָּה וַיִּצֶף הַבְּרָזִל: וַיֹּאמֶר הָרֶם לָךְ וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיִּקְחֵהוּ."

אפשר גם לראות שאלישע מנסה להתמקד בתפקידו ולא לעשות דברים אחרים. מישע מלך מואב, מורד ביהורם מלך ישראל, יהורם לוקח את יהושפט מלך יהודה ואת מלך אדום ויוצא להלחם במישע. "וַיִּלְךְ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וּמֶלֶךְ יְהוּדָה וּמֶלֶךְ אֲדוּם וַיִּסְבּוּ דֶרֶךְ שִׁבְעַת יָמִים וְלֹא הָיָה מַיִם לְמַחְנֶה וּלְבַהֲמָה אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם: וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אָהָה כִּי קָרָא ה' לְשִׁלְשֵׁת הַמַּלְכִּים הָאֵלֶּה לְתֵת אוֹתָם בְּיַד מוֹאָב: וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁפָט הַאִין פֶּה נְבִיא לָהּ: וַנְּדַרְשָׁה אֵת ה' מֵאוֹתוֹ וַיַּעַן אֶחָד מֵעַבְדֵי מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר פֶּה אֱלִישֶׁעַ בֶּן שִׁפְטָאֲשֶׁר יִצַק מַיִם עַל יְדֵי אֱלֹהָיו: וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁפָט יֵשׁ אוֹתוֹ דַּבַּר ה': וַיִּרְדּוּ אֵלָיו מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וַיְהוֹשֻׁפָט וּמֶלֶךְ אֲדוּם: וַיֹּאמֶר לוֹ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל: וַיֹּאמֶר אֱלִישֶׁעַ חֵי ה' צְבָאוֹת אֲשֶׁר עִמָּדָתִי לִפְנֵי כִי לֹלֵי פָנָי יְהוֹשֻׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה אֲנִי נִשְׂא אִם אֲבִיט אֵלֶיךָ וְאִם אֶרְאֶךָ:" נתאר רגע כל נביא אחר שאנו מכירים, באותה סיטואציה. האם הנביא לא היה מנצל מעמד זה בשביל להוכיח את מלך ישראל על עוונותיו וכו' וכו' אך אלישע לא כך: "וַיֹּאמֶר אֱלִישֶׁעַ אֶל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מַה לִּי וְלָךְ לָךְ אֶל נְבִיאֵי אֲבִיךָ וְאֶל נְבִיאֵי אִמִּי." רק אחרי שיהורם מתחנן אליו, (ובעצם מראה שהוא מכיר בגדולתו של אלישע ע"פ "נביאי אביך ונביאי אמי") ואומר לו: "אל כִּי קָרָא ה' לְשִׁלְשֵׁת הַמַּלְכִּים הָאֵלֶּה לְתֵת אוֹתָם בְּיַד מוֹאָב." רק אז, אלישע מוכן לעזור לו, ובעצם לכל עם ישראל.

אצל האישה השונמית אפשר לראות מעין התעקשות של אלישע לעשות נס. "וַיֹּאמֶר

אֶל גִּחְזִי נֶעְרוּ קָרָא לְשׁוֹנְמִית הַזֹּאת וַיִּקְרָא לָהּ וַתַּעֲמֵד לְפָנָיו: וַיֹּאמֶר לוֹ אָמַר נָא אֵלֶיָּהּ הֲנִה חֲרָדְתָּ אֵלַינוּ אֵת כָּל הַחֲרָדָה הַזֹּאת מִהַ לַעֲשׂוֹת לָךְ הַיֵּשׁ לְדַבֵּר לָךְ אֶל הַמֶּלֶךְ אוֹ אֶל שַׂר הַצָּבָא וַתֹּאמֶר בְּתוֹךְ עַמִּי אֲנִי יֹשֶׁבֶת:” השונמית אומרת לאלישע: ”אני בסדר, לא צריכה כלום” אבל אלישע מתעקש: ”ויאמר ומה לעשות לך” הרי היא אמרה שאינה צריכה כלום, מה השאלה הזאת? אלא אלישע שוב פעם רוצה ומתעקש להראות את גדולת האדם השלם. ”ויאמר גִּחְזִי אֶבֶל בֵּן אִין לָהּ וַאִישָׁה זָקֵן: וַיֹּאמֶר קָרָא לָהּ וַיִּקְרָא לָהּ וַתַּעֲמֵד בְּפִתַח: וַיֹּאמֶר לְמוֹעֵד הַזֶּה כְּעַת חַיָּה אֵת חֲבִקֵת בֵּן:”

אלישע כמאור לאדם שלם כמעט ואינו כועס. בתחילת נבואתו אנחנו פוגשים את הסיפור עם הנערים מבית אל והדובים (סיפור שצריך לעיין בו היטב, משום שבפשט איננו מובין!). והפעם השניה היא כאשר יהורם מבקש ממנו שיתפלל להצלת עם ישראל במלחמה מול מואב. בפעם ההיא הסתלקה מאלישע הנבואה בגלל שכעס, כמו שאומרת הגמ' (פסחים טו): ”כל אדם שכועס, אם נביא הוא - נבואתו מסתלקת ממנו - מאלישע, דכתיב ”לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נשא אם אביט אליך ואם אראך” וגו', וכתוב: 'עתה קחו לי מגנן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה' וגו'." מאז כנראה אלישע המתיק את מידת הכעס, והפעם הבאה שבה אנו נפגשים עם אלישע שכועס היא ממש בסוף ימיו, על כך שירום מלך ישראל לא הכה עם החץ יותר פעמים, והיה גורם לכך שארם תושמד לגמרי. לא כעס על עוון או משהו בסגנון, אלא על כך שאם היה מכה יותר היה משמיד את ארם לגמרי!

ונראה שאלישע מצליח!

גדולתו של אלישע מחלחלת לכל העם. בפרק ח' כתוב: ”והמלך מדבר אל גִּחְזִי נֶעַר אִישׁ הָאֱלֹהִים וַיֹּאמֶר סִפְרָה נָא לִי אֵת כָּל הַגְּדִלוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה אֵלֶיךָ. כנראה שבקשה זו לא היתה חדשה בשביל גחזי, כולם רצו לשמוע, כולם רצו לדעת, כולם רצו להיפגש בגדולה של הנביא.

ולא רק בעם ישראל אלא גם בגויים. ”וַיִּסְעֶר לֵב מֶלֶךְ אֲרָם עַל הַדְּבַר הַזֶּה וַיִּקְרָא אֶל עֲבָדָיו וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם הֲלוֹא תִגִּידוּ לִי מִי מִשְׁלָנוּ אֶל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל: וַיֹּאמֶר אֶחָד מֵעֲבָדָיו לֹא אֲדַנִּי הַמֶּלֶךְ כִּי אֵלִישֶׁע הַנְּבִיא אֲשֶׁר בִּישְׂרָאֵל יִגִּיד לְמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֵת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תִּדְבַּר בְּחֵדֶר מִשְׁכַּבְּךָ.”

כמו כן, בסוף ימיו של אלישע אנו פוגשים את ההערצה הגדולה שלה הוא זוכה. מלך ישראל יורד אליו ובוכה: ”אָבִי אָבִי רֶכֶב יִשְׂרָאֵל וּפָרָשָׁיו”, מלך ישראל שבוכה על נביא, זה משהו מיוחד!

יש משהו מיוחד שקשור ל”מוות” של אליהו ואלישע. אליהו בעצם לא מת, וכך כותב

רלב"ג (מלכים א כב לח): "הוא מה שלמדנו מה שהיה לאלהיו ארך ימים נפלא ולזה אמר קח נפשי כי לא טוב אנכי מאבותי ומזה נתישרנו להאמן שפינחס הוא אליהו ושאלהיו לא מת כמו שבארנו אצל באורנו זה הספור", וזה בא לומר לנו שהמהות והכוח של כלל ישראל תמיד נמצאים בעולם.

אלישע, שלא כמו אלהיו, אמנם מת, אבל לאחר מותו, הוא עושה עוד נס! "וַיָּמָת אֱלִישֶׁע וַיִּקְבְּרוּהוּ וַיְגֹדְדוּ מוֹאֵב יְבֹאוּ בְּאֶרֶץ בְּאֵת שְׁנֵה: וַיְהִי הֵם קְבָרִים אִישׁ וַהֲיָה רָאוּ אֶת הַגְּדוּד וַיִּשְׁלִיכוּ אֶת הָאִישׁ בְּקֶבֶר אֱלִישֶׁע וַיִּלָּךְ וַיִּגַע הָאִישׁ בְּעַצְמוֹת אֱלִישֶׁע וַיְחִי וַיָּקָם עַל רִגְלָיו". גם אחרי מותו אלישע שב ומוזכר לעם ישראל את הכח שטמון בכל אחד מהם, את מה שהם צריכים להוציא לפועל.

ושני הנביאים האלו, שני המהויות האלו, מלווים את עם ישראל לכל אורך הדרך. יהי רצון שנזכה שכבר בימינו יתממשו שתי המהויות ויתקיימו בנו נבואותיהם של כל נביאי ישראל לאורך הדורות.